

OSMANLI DEVLETİ SİLİSTRE GÜMRÜĞÜ'NÜN İKTİSADİ VE MALİ ANALİZİ (1788-1792)¹

ECONOMIC AND FINANCIAL ANALYSIS FOR OTTOMAN EMPIRE'S SILISTRE CUSTOMS (1788-1792)

Bahadır Emre KÜÇÜKKALAY*

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, bahadirkucukkalay@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7289-1581

ÖZ

Ticaret, sanayi öncesi imparatorlukların ekonomilerinde tıpkı bugün olduğu gibi önemli bir sektör niteliğindeydi. Sanayi ve tarım ile birlikte ticaret, Osmanlı İmparatorluğu'nun da en önemli ekonomik sektörünü oluşturuyordu. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı 1788-1792 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Silistre Sancağı gümrüğünün ekonomi içindeki yerini tespit etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmanın odak noktaları Silistre Gümrüğü'ne mal getiren tüccarların getirdikleri malların dağılımı, bu mallardan tahsil edilen vergiler ve gümrüğün dört yıllık genel gelir-gider dengesidir. Bu doğrultuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde D. BMK. SLM kodu ile kayıtlı ve her birisi bir yıla karşılık gelen dört adet gümrük defterinin içerdikleri bilgiler sistematik bir hale getirilmiş ve bunlardan bir sonuç elde etmeye imkân sağlayacak şekilde düzenlenerek analize tabi tutulmuştur. Ulaşılan temel sonuçları, Silistre ticaretinde Müslüman tüccarların ağırlıklı olduğu, ticari mallardan yerel gıda mallarının bir ağırlığa sahip olduğu ve 1788-1792 arasında Silistre Gümrüğü'nün gelirlerin giderlerden fazla olduğu şeklinde ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Silistre Gümrüğü, Osmanlı Ekonomisi, Gümrük Defteri, Dış Ticaret, Balkan Ekonomisi.

Jel Kodları: N95, N75

ABSTRACT

Trade was the main way of the economic structure from pre-industrial emporiums to today's. Besides trade was the most important economic sector of the Ottoman Empire along with the industry and agricultural sectors. In this reason the aim of this study is to pen the economic aspects of Ottoman Empire's Silistre Sanjak's customs between 1788 and 1792 years. For this purpose, this study is formalized as; the distribution of goods, which was brought to Silistre custom by merchants at those years, and how was the balance of income and was outcome for four years with levy taxes by the custom. The information in four custom notebooks, which are registered for each year with D.BMK.SLM code in Prime Minister Ottoman Archive, were collected systematically and analyzed to enable to reach our goal. Final results are summarized as; in Silistre the Muslim traders are dominant local foods were abundantly among the goods and the incomes exceed expenditures in the balance sheet of Silistre Custom for four years.

Keywords: Silistre Customs, Ottoman Economy, Customs Registers, Foreign Trade, Balkan Economy.

Jel Codes: N95, N75.

¹ Bu makale İstanbul Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalında Dr. Öğretim üyesi Şevket Kamil Akar danışmanlığında hazırlanan ve 11 Aralık 2019 tarihinde savunulan *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşağı Tuna'da İktisadi Hayat: Silistre Gümrüğü Örneği (1788-1792)* başlıklı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Dünya tarihindeki devletlerin ekonomik yapılarının asli unsurlarından biri iç ve dış ticarete gösterdikleri performanslar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu önemin farkında olarak bütün çağlarında iç ve dış ticarete gereken önemi vermiş ve hem iç hem de dış ticaret için kendi dünya görüşüne uygun bazı politikalar izlemiştir. Bu politikalar dönemler itibariyle de bazı değişikliklere uğramıştır.

Osmanlı Devleti'nin iç ticareti iç gümrük uygulamalarının kontrolünde daha çok şehir merkezlerindeki pazarlar, bedestenler ve kasaba pazarları gibi yerlerde yürütülürken, dış ticaret kapitülasyon uygulamalarının etkisinde ve genellikle ihraç yasaklarının söz konusu olduğu bir ticaret politikasının kontrolü altında yürütülmüştür (Tabakoğlu, 2009: 370-389).

Transit ticaret de ülke ekonomilerine katkıda bulunmaktadır. Her ne kadar transit ticaret ülke halkının refahına doğrudan bir etkide bulunmasa da ticaretin ülke toprakları üzerinden yürütülmesi ülkede ticaretin canlanmasına, bazı vergi gelirleri elde edilmesine ve topraklarında ticaretin yürütüldüğü ülke için bir tür savaş stratejisi olarak üstünlük elde etme amacıyla da kullanılmıştır (Pamuk, 1988: 64-65).

Osmanlı Devleti yöneticileri de iç, dış ve transit ticaret ile yukarıda ifade edilen ekonomik katkılarından dolayı yakından ilgilenmişlerdi. Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nde Roma İmparatorluğu'ndan, Bizans'tan ve Anadolu Selçuklu Devleti'nden gelen bir ticari yapılanma bulunmaktaydı. Bu yapılanma, bölgeler arasında malların dağılımını sağlamakta, esnafın bazı hammaddeleri temin etmesine hizmet etmekte, halkın tüketim mallarına ulaşmasını kolaylaştırmakta ve alınan vergiler ile Osmanlı merkezi hazinesine önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. İhracat ise ülke ekonomisine gelir sağlamanın ötesinde ülkede üretilemeyen malların ülkeye gelmesine ve ülke içindeki istihdamın, üretimin ve marginal faydası sıfır olan malların dış satım yoluyla değerlendirilmesine imkân tanımaktaydı (Genç, 2007: 525).

Osmanlı ticaret yapısının belirtilmesi gereken önemli yönlerinden birisi, Osmanlı ticaretinin sanayi öncesi devletlerin prekapitalist ekonomik yapıların kırılma noktalarına tabi olmasıydı. İklim yapısından, savaşlardan, kıtlıklardan, toplumsal kargaşalardan, sosyo-ekonomik gelişmelerinden ve en önemlisi de verimliliğin düşük düzeylerde olmasından etkilenmekteydi. Özellikle verimliliğin düşüklüğü, kendi kendine ancak yetebilen bir ekonomik yapı dikte ettiği için ülke ekonomisinin üretim açısından kritik bir düzeyde seyretmesine neden oluyordu (Genç, 2012: 62).

Ticari yapının ve faaliyetlerin Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi içindeki öneminden hareket eden bu makale çalışması 1788-1792 yılları itibariyle Tuna Nehri kıyısında yer alan ve Osmanlı Devleti'nin önemli Balkan sancaklarından birisi olan Silistre Sancağı'nın ticari yapısını, Silistre gümrüğü üzerinden inceleyerek hem Silistre'nin hem de Osmanlı Devleti'nin iç ticaretini bir sancak örnekleme üzerinden anlaşılabilir kılmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu amaçtan hareketle makalenin temel soruları: Osmanlı sancaklarından birisi olan Silistre'de yürütülen iç ticarete bu ticareti yürüten tüccarların etnik mensubiyetleri ve dinleri neydi; ticaret mallarının nitelikleri nasıldı; ticarete konu olan mal miktarlarının hacmi ne boyuttaydı ve bu ticareten Osmanlı maliyesi ne miktarda vergi geliri temin ederek Silistre Gümrüğü'nden kâr mı yoksa zarar mı etmişti şeklinde tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda devam eden bölünme istifade edilen kaynaklara ve kullanılan yöntemlere yer verilmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nin ticari yapısında ve Silistre'nin bu yapı içindeki konumuna değinilmiştir. Silistre'ye ait defter kayıtlarının analiz sonuçlarının sunumunun ardından sonuç kısmında değerlendirme yer almaktadır.

2. KAYNAKLAR ve YÖNTEM

Bu makalenin odaklandığı temel soruları çözümleyebilmek için 1788-1792 dönemine ait olan ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Defteri Başmukataa Kalemi, Silistre Mukataası tasnifinde yer alan dört adet defter serisi kaynak olarak tespit edildi. Bu dönemin seçilmesinin nedeni, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Batı'ya karşı olan ticari üstünlüğünün 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yavaş yavaş biçim değiştirmeye başlaması, bu dönemin Osmanlı reformlarının başlama dönemine işaret etmesi ve Osmanlı yöneticilerinin artık klasik dönemin düşünce yapısından en azından gelenekçilik bağlamında terkedilmeye başlamasıydı.

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilen söz konusu defterlerin arşiv numaraları ve sayfa sayıları sırasıyla şu şekildedir: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657 (32 Sayfa); BOA. D. BMK. SLM. d. 22661 (32 Sayfa); BOA. D. BMK. SLM. d. 22665 (22 Sayfa); BOA. D. BMK. SLM. d. 22659 (26 Sayfa).

Bu defterlerin her biri bir yıllık gümrük kaydını içermektedir ve kayıtlar sistematik olarak birbirinin aynı olarak tutulmuştur. Toplamda dört yılı içeren defterde her defterin ilk sayfasının üst kısmına yazı ile söz konusu yılda ve ayda Silistre Gümrüğü'nün gümrük gelirlerinin tutulduğu ifade edilmekte, sonra o yılın ilk ayından başlayarak her bir gün tek tek belirtilmek suretiyle ayın ilk gününden son gününe kadar Silistre'ye mal getirmiş olan tüccarların isimleri, getirdikleri mallar, bu malların miktarları ve bu mallardan tahsil edilen gümrük vergileri, Osmanlı para birimi olan pare² cinsinden kaydedilmekteydi. Her günün sonunda o günün toplamı alınmış ve bir sonraki günün vergi gelirleri, bir önceki günün toplamı üzerine kaydedilmeye devam edilmiştir. Kaydı tamamlanan ay bitip yeni bir ayın kayıtlarına geçildiği zaman yazı ile o aya ilişkin yeni bir açıklama yazılmakta ve kayıtlar tıpkı bir önceki ayda olduğu gibi devam etmektedir.

O yıla ait kayıtları içeren defterin sonuna gelindiği zaman ticarete konu olan mallardan elde edilen vergi gelirlerine bu gümrüğe dâhil edilmesi gereken diğer bazı gelirler de eklenerek gümrüğün toplam gelirin ulaşılmıştır. Bundan sonra Silistre Gümrüğü'nün masrafları da kalem kalem yazılarak gümrüğün o yıla ait masraf toplamının ne olduğu tespit edilmiştir. Sonuçta bu gelirler ve giderler birbirleri ile iki taraflı bir hesap mantığı ile karşılaştırılarak o yıl itibarıyla Silistre Gümrüğü'nün kâr mı yoksa zarar mı ettiğine ulaşılmıştır.

Her bir defterin sonunda, Silistre Gümrüğü'nün kayıtlarının kontrol edildiği ve bizim de tespit ettiğimiz bazı toplama hatalarının sehv (hata) zammı kaydıyla merkez maliye memurları tarafından düzeltilen ve siyakat türü yazı ile yazılmış kesin kayıt tabloları yer almaktadır. Bu kayıtlarda yerel gümrük memurlarının tuttuğu kayıtların kontrol edilerek hatalar düzeltilmiş olarak kesin tablo haline getirilmiştir.

İlk olarak defterlerdeki bilgiler transkript edilerek karmaşık olarak kaydedilen veriler, sonuç çıkarmaya imkân sağlayacak şekilde seriler halinde düzenlendiler. Bu düzenleme ile belgelerden üç önemli bilginin sistemli olarak elde edilmesi mümkündür. Bunlardan ilki, Silistre Gümrüğü'ne 1788-1792 yılları arasında mal getiren tüccarların isimlerine yönelik olanıdır. Zira isimlerin listelenmesi ile bu isimlerden ne kadarının Osmanlı reayası Müslüman, ne kadarının Osmanlı reayası Gayrimüslim (zimmi) ve ne kadarının ise Osmanlı reayası olmayan Gayrimüslim olduğunu tespit etme imkânı bulunmaktaydı. İsimlerin yanında zimmi olanlar açık bir şekilde belirtiliyordu. Bunların dışında kalanların ise isimlerinden hangisinin Müs-

² Pare bir Osmanlı gümüş parasıdır. 1690 yılındaki düzenleme ile Avrupa paralarından esinlenerek büyük Osmanlı gümüş sikkeleri basılmıştı. 1703 yılında yeni bir düzenlemeye gidilerek 25 gr ağırlığında yeni sikkeler ve bunların alt birimleri basılmıştı. Yeni kuruş 20 gr ağırlığında olup, %60 gümüş içeriyordu. Yeni düzenlemeye göre 1 kuruş=40 pareye=3 akçe paritesi kabul edilmişti. Bkz. Pamuk, 1999: 175; Akyıldız, 2007: 163-166.

lüman olduğu hangisinin ise gayri Müslim olduğu açık bir şekilde anlaşılıyordu. Tüccar isimlerinden hareketle Silistre ticaretini yürüten tüccarların bu ticaret üzerindeki etkinliklerine ulaşılmış olacaktı.

Gümrük defterlerinden elde edilen ikinci bilgi gümrüğe gelen mallara ilişkin olanıydı. Gümrük defterlerinin tamamında malların ismi, bu malların ne miktarda gümrüğe getirildikleri ve mallardan alınan gümrük vergisi miktarı da ayrı ayrı verilmekteydi. Bu bilgilerin yoruma imkân tanıyacak bir biçimde düzenlenebilmesi için öncelikle dört yıl boyunca Silistre'ye getirilen 278 çeşit mal, *gıda malları, deri ve deri ürünleri, canlı hayvan, manüfatura ve tuhafiyeye, mensucat ürünleri, hammadde-kimya ürünleri ve diğer ürünler* olmak üzere yedi ana gruba ayrıldı. Çünkü bütün malların bu yedi temel gruptan birisine dâhil olması mümkündü. Grup bağlamında olmak üzere her bir malın, dört yıl boyunca Silistre Gümrüğü'ne ne sıklıkla geldiği tespit edildi. Bu sayede Silistre ticaretinde hangi mal grubunun ve hangi malların çoğunlukta olduğu tespit edildi.

Silistre Gümrüğü'ne gelen malların analizinde bir başka tespit edilmeye çalışılan husus malların miktarları ile ilişkiliydi. Bu nedenle bütün malların hangi miktar ile gümrüğe gelmiş olduğu netleştirilmeye çalışıldı. Bu işlem esnasında karşılaşılan en önemli problem bazı malların birkaç değişik ölçü birimi ile (sepet, hasır, çuval vb.) gümrük defterlerine kaydedilmeydi. Bazı mallar sürekli aynı ölçü ile (örneğin çuval) kaydedildiği için dört yıl boyunca Silistre'ye giren miktarın tamamını çuval bazında tespit etme imkânı varken, değişik ölçü birimleri ile kaydedilen malların Silistre'ye ne miktarda getirildiklerinin tek bir ölçü bağlamında tespit edilmesi, ölçülerin birbirine çevrilmesi mümkün olmadığından zor görünmekteydi.

Çünkü sepet, sandık, sandıkça, araba, çuval, küçük çuval, heybe, deste, çıkın gibi ölçü birimlerinin birbirlerine dönüştürülmesi tarihi bilgiler açısından mümkün değildi. Bu nedenle birkaç ölçü içeren malların gümrüğe ne miktarda getirildiğinin tespit edilmesi için bu malların hangi ölçüler ile getirilmiş ise o ölçülerin toplamı verilmek suretiyle çözümlenmeye çalışıldı. Örneğin pirinç sürekli çuval ile geldiği için kayıtlardan dört yıl boyunca Silistre'ye getirilmiş olan pirinç miktarını çuval olarak vermek mümkün olduğundan dört yıllık pirinç miktarı kolaylıkla tespit edildi. Ancak örneğin pastırma, altı değişik ölçü birimi üzerinden kayıtlara geçirildiği için pastırma için her bir ölçü için ayrı ayrı toplamalar verildi (örneğin 5 çuval, 3 sandık, 2 çıkın gibi).

Malların incelenmesi sonucunda Silistre'de tüketilen mal grupları, bu gruplara dâhil olan malların miktarları ve hem gruplar halinde hem de teker teker malların öncelik sıralamasına ulaşıldı. Bunlar, tablolar ve grafikler ile metin içerisinde gösterilerek yorumlandı.

Gümrük defterlerinden elde edilmesi planlanan üçüncü grup bilgi mallardan alınan vergilere ilişkindir. Vergilerden elde edilen ilk önemli bilgi, mal gruplarından ve mallardan en çok vergiyi ödeyenlerin tespit edilmesidir. Vergi gelirlerinden elde edilen bir diğer önemli bilgi, gümrüğün dört yıllık gelir ve gider dengesinin tespit edilebilmesiydi. Bunun için Silistre Gümrüğü'nün söz konusu dört yıl boyunca masraf ve gelirlerinin karşılaştırılması yapılmak suretiyle bu gümrüğün Osmanlı maliyesi için kâra mı yoksa zarara mı neden olduğu tespit edildi.

Bu amaçla ilk olarak 278 malı getiren tüccarların her bir mal için Silistre Gümrüğü'ne ödedikleri vergiler ve bunun toplam vergi gelirleri içindeki yüzdeleri hesaplanarak tablo halinde getirilerek metinde gösterilip yorumlandı. Ancak bazı mallar yüzde olarak son derece küçük oranlara sahip olduğu için, genel eğilimin tespit edilmesi amacıyla 278 tür mal içinde en çok vergi getiren 21 mal (toplam vergi gelirlerinin %70,95) çeşidi ayrıca tespit edilerek tablolaştırılmış ve grafik ile metin içinde gösterilerek yoruma tabi tutulmuştur. Bu sayede malların ve mal gruplarının Silistre Gümrüğü'nde vergi bağlamındaki ağırlığı tespit edilmiştir.

Silistre Gümrüğü'ne ait dört yıllık arşiv kayıtlarından elde edilmesi gereken çıkarımlardan sonuncusu, her bir defterin sonuna koyulan ve gümrüğün dört yıllık gelir-gider dengesini gösteren, Silistre gümrük memurlarının tutmuş oldukları ve merkez maliye memurlarının da denetlediği gelir gider tablosunda yer almaktaydı. Bu tabloların analiz edilmesi, Silistre Gümrüğü'nün Osmanlı ekonomisi için bir gelir kaynağı mı yoksa zarar eden bir gider kaynağı mı olduğunu gösterecekti.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TİCARİ YAPISI: ANA HATLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi genişliği, nüfusunun niteliği ve niceliği, Karadeniz ve Ege'ye açılan limanlara sahip olması (Yalçın, 1979: 233), ipek ve baharat yolu gibi ticari güzergâhlara hâkim olmasının sonucu olarak (Tabakoğlu, 2009: 168) Osmanlı yöneticileri tarım ve imalat sektörünün yanında devletin tüketim ihtiyacını karşılamak için ticari hayatına da önem veriyordu. Zira Osmanlı iktisat zihniyeti, içinde bulunduğu çevresel faktörlerle yakından ilişkili bulunmakta ve bu ilişkide devlet, yönetici sınıfın gücü için üretici sınıfın varlığını sağlayan şartların korunmasını amaçlamaktaydı (İnalçık, 1995: 52-53).

Ticaretin devlet topraklarında arzulan bir faaliyet olması Osmanlı iktisadi zihniyetinin iki temel politikasında da dayanak bulmaktaydı. Bu iki temel politikanın ilki olan provizyonizm ilkesi doğrultusunda mal ve hizmet arzının ülke içinde olabildiğince fazla, bol ve ucuz olması amaçlanmaktaydı. İkinci politika fiskalizm idi. Bu politika ile devlet vergiler aracılığı ile hazineyi ençoklamayı amaçlamakta (Genç, 2012: 206-208) ve hazineye gelir getirecek olan bu vergilerin toplanabilmesi ve ticaret hacminin artışının sağlanması için tüccarların yolculuklarında korunması ve ihtiyaçlarının giderilmesine önem göstermekteydi. Bunun için köprüler, zaviyeler, kervansaraylar gibi yapıların inşası gerçekleştirilmekte, derbent teşkilatları kurulmaktaydı. (İnalçık, 2010: 153-155; Hallaçoğlu, 1994: 162-164).

Bu üç kategorinin ilki olan iç ticaret, üreticilere sağladığı kaynak ile ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarının giderilmesine yardımcı olurken kent ve taşra arasında uzmanlaşmanın da sağlanmasına destek olmaktaydı (İnalçık, 1995: 35-36). Bu durumun farkında olan Osmanlılar, iç ticaretin, üretimin canlanması ve ticari bir merkez oluşturulması için bedestenler (Yalçın, 1979: 277-278) ve imaretler aracılığı ile şehirlere kamu hizmeti sağlayarak ticaretin gelişmesine yardımcı olmayı amaçlarken (İnalçık, 2010: 148), oluşturulan lonca teşkilatı ile hammaddelerin aktarılmasında, fiyatların belirlenmesinde usulsüzlükler engellenerek ticaretin devamlılığı amaçlanmaktaydı. Buna ek olarak, Osmanlılar, topraklarında faaliyette bulunan tüccarlar aracılığı ile yürütülen iç ticaret ve dış ticaretten elde edilen gümrük gelirlerinin (Pamuk 1988, 178) güzergâhlar ile bağlantılı olmasından ötürü yolların bakım, onarım gibi faaliyetleriyle de ilgilenerek pazarların canlı kalması için çaba harcanmaktaydı (Karpata, 2002: 43).

İç ticaret devlet çapında temel üretim maddelerinin ihtiyaçlarını karşılarken, iç ticaretin yetersiz kaldığı durumlarda dış ticaret bu açığı kapatmaktaydı. İmparatorluk topraklarında bulunmayan ürünler, mamul mallar ve Avrupa'da Osmanlı topraklarındakine nispeten ucuz olan mallar dış ticaret aracılığı ile Osmanlı topraklarına dâhil edilmekteydi (Kocakaplan, 2017: 152). İthalat, provizyonizm düşüncesi çerçevesinde istenen ve talep edilen bir durum olarak; buğday, at, silah, barut yapımında kullanılan güherçile, bal mumu gibi (ihracı memnu) stratejik malların ihracatı ise pek tercih edilmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktaydı (Genç, 2012: 43).

Devletin temellerinin atıldığı dönemde Dünya ticareti Akdeniz ve çevresinde dönmekte; Alanya, Antalya ve Tokat gibi şehirler Akdeniz ticareti ve İpek Yolu'nun kontrolü için takip edilmekteydi. Anadolu'nun üç denizinden ikisi; Akdeniz ve Karadeniz, coğrafi özelliklerin-

den dolayı sahip olduğu doğal limanlar aracılığı ile iç güzergâhlarla temasıyla önem kazanırken (Kütükoğlu, 2018: 193), iç kısımlar ise Arap ülkeleri ve Altınordu arasında bir geçiş bölgesi olması ve kürk, köle, baharat ve şeker gibi ürünlerin takas noktalarını bulundurması ile öne çıkmaktaydı. İmparatorluğun erken döneminde dış ticaret uzun kara sınırı üzerinden yürütülürken sınırların genişlemesi sonrası Akdeniz’de Antalya, Alanya ve Payas limanı ile, Sinop üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Akdağ, 1995: 161-162).

Ticarete konu olan mallar için kullanılan güzergâhlar çeşitlilik göstermekteydi. Erken dönemde öne çıkan üç ana güzergâh bulunmaktaydı. Bu güzergâhlardan ilki Doğu-Batı yönlü olup; Tebriz, Halep, Şam Diyarbakır, Konya ve Bursa’yı içermekte ve bu güzergâh üzerinden ham ipek, lüks tekstil ürünleri ve Hint baharatı ithal edilirken gümüş gönderilmekteydi (Pamuk, 1988: 82-83). Doğu-Batı ticaretinde kervanlar yükte hafif pahada ağır eşyalar taşımaktaydı. Taşınan mallar genellikle çivit çeşidi boyalar, ilaçlar ve dokuma ağırlıklı mallardan oluşmaktaydı (İnalçık, 2010: 132). İkinci güzergâh Anadolu, Suriye ve Mısır arasında yer almakta, pirinç, buğday, un, şeker gibi malların ithalatı gerçekleştirilirken tahta ve demir gibi malların ihracı yapılmaktaydı. Üçüncü güzergâh ise kuzey-güney eksenini ile Rusya ve Polonya’nın içlerine uzanmaktaydı. Kuzeye pamuklu dokuma, gıda maddeleri ve şarap ihraç edilirken, güneye buğday, un, tereyağı, tuz gibi temel gıda maddeleri gönderilmekteydi (Pamuk, 1988: 82-83).

Osmanlı Devleti kuruluşunda kendisini çok uzun zamandan beri var olan, yerleşmiş bir ticari işleyiş içinde buldu. Osmanlı devlet adamları bu durumu kabul etmedi ve pasif şekilde de olsa değiştirmek için çaba sarf ettiler. Venedik, Cenova, Floransa, gibi batı ile ticareti yöneten devletler getirdikleri mamul madde karşılığında, yerli hammadde ve doğudan gelen baharatı satın almaktaydı. Osmanlı yöneticileri, bu değişim düzenine birden olmasa da tedricen müdahale etmeye başladılar. Osmanlı yöneticileri fethedilen bölgelerde Osmanlı topraklarına mamul madde gelerek hammaddelerin gitmesini önlemek amacıyla korumacılığı benimsemeye başladılar. Bizans’tan ele geçirilen bölgelerde İtalyan-Latin imtiyazlarını ortadan kaldırdı ve Galata ve Kefe’de Ceneviz hâkimiyetine son verilerek yavaş yavaş ticari üstünlük sağlanmaya başlandı (Genç, 2012: 210).

14. yüzyılda Osmanlılar Akdeniz’de artan faaliyetleri sonucunda Venediklilerin direnci ile karşılaşmışlardı. Genişleyen sınırlar ve artan güçleriyle Osmanlılar, Venediklilerin imtiyazlarını geri alarak, Ceneviz, Floransa, Ragusa gibi devletlerle iş birliğini tercih ederken (Pamuk, 1988: 84), gerektiğinde Venedik’i saf dışı bırakmak için ihtiyacı olan önemli bir ipeş maddesi buğday ile tehdit ederek üstünlüklerini hissettirmekten de geri durmadılar (İnalçık, 2010: 139-141). İstanbul’un fethine kadar Venedikliler ve Cenevizliler her ne kadar ticari üstünlüklerini sürdürseler de fetih sonrasında Osmanlı uyruklu Ermeniler, Yahudiler, Rumlar ve Türkler ağırlıklarını hissettireceklerdi (Pamuk, 1988: 82-83). Ancak R. Mantran Osmanlıların kuruluş döneminde bir tür aracı olmaktan öteye geçemediklerini, bunun en önemli nedeninin de dış ve transit ticarete Büyük Asya ticaretinin ve özelde ipek ticaretinin kaynaklarına hâkim olamamaları olduğunu ileri sürse de (Mantran, 1995: 127) 14 ve 15. yüzyıllar arasında devletin ürettiği tekstil ürünleri; Ruslar, Fransızlar, İtalyanlar ve İsveçlilere ihraç edilmekteydi. Bir yüzyıl sonra ince pamuklular da ihraç edilen ürünler arasında görülmeye başlandı (İnalçık, 2012: 303-304).

15. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlılar Karadeniz ticaretinde üstünlüklerini sağlamak için Azak, Kefe, Akkerman gibi ticaret limanlarına sahip şehirleri ele geçirerek Karadeniz’i kontrol altına almaya çalıştılar. Bu fetihler coğrafi sınırların genişlemesini amaçlayarak yapılan fetihlerden ziyade stratejik noktaların kontrolü gözeterek gerçekleştirilmiş hareketlerdi (Küçükkalay, 2001: 120). Kefe, Ege’den zeytin, zeytinyağı, fasulye, halı gibi ürünler alırken Anadolu’dan kumaş ve pamuk, Karadeniz’den ise şarap, fındık gibi ürünleri temin etmekteydi (İnalçık, 2010: 136-137).

İmparatorluk 16. yüzyıla gelindiğinde marjinal sınırlarına ulaşmış durumdaydı ve Avrupa devletleri de Osmanlıları bile derinden etkileyecek birtakım değişimlere sahne oluyorlardı. Bu değişimin ilk belirtisi ticaret rotasının Ümit Burnu'na doğru kaymasıydı. Her ne kadar Basra ticaret yolu etkinliğini bir anda yitirmese de fazla zaman geçmeden özellikle baharat taşımacılığı Ümit Burnu üzerinden sürdürülecekti (Mantran, 1987: 160-163; Tabakoğlu, 2009: 175). Ümit Burnu'nun keşfi sonrası Avrupalı tüccarlar Şam, Halep gibi büyük şehirlerden baharat, porselen gibi mallar alırken, yünlü dokuma gibi Avrupa ürünlerini satmakta ve değişimin sonucu olarak yeni güzergâhın üzerinde bulunan şehirler zenginleşmeye başlamaktaydılar. Örneğin 1562 senesinde Şam şehrinin gümrük gelirleri 110.000 altın dukaya ulaşmıştı (Yalçın, 1979: 260).

Osmanlı Devleti ticaret rotalarının Ümit Burnu'nun keşfi ile değişmeye başladığının ve ağırlığın Akdeniz'den okyanuslara doğru kaydığını idrak etmeye başlamıştı. Bunun sonucunda ekonomik ve siyasi üstünlüklerini sürdürmek ve Akdeniz ticaretini canlı tutmak adına Osmanlılar, Fransa, İngiltere ve sonraları Hollanda, Avusturya, Prusya gibi devletlere verdikleri kapitülasyonlar ile (Pamuk, 1988: 178-179) Basra Körfezi ve Kızıldeniz yolunun terkinin yavaşlatmayı amaçlamışlardır (Elibol, 2005: 62). Osmanlıların bu çabalarına rağmen Fransızların sonrasında ise Hollandalıların sahneye çıkması ile mücadele güçlerini yitirmeye başlayacaklardı (Kütükoğlu, 2018: 365).

17. yüzyıla gelindiğinde dengelerin devletin aleyhinde değiştiği oldukça nettir. Avrupa'nın artan baskısı, savaşlarda alınan yenilgiler ve dünya ticaret rotasındaki değişiklik 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların, Avrupalı devletler arasında yardım arama arzusu ile kapitülasyonların amacının değişerek politik bir yardım olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır (İnalçık, 2003: 70). Bundan dolayı da 1673'de Fransız elçisi Nointel'in aldığı ahitnameden Napolyon'un işgaline kadar Fransız ticareti gelişmeye devam etmiştir. 1660'lı yıllarda İngiltere ve Hollanda'nın toplam Levant ticaretinin 1/8'i kadar olan ticaret hacimleri 1780'lerde bu iki devletin toplam ticaret hacmine ulaşacaktır (Kütükoğlu, 2018: 365).

18. yüzyıl devlet için bir dönüşüm yüzyılı olmuştu ve artık Akdeniz ticareti Osmanlıların aleyhine şekillenmeye başlamıştı (Mantran, 1987: 164-166). İmparatorluğun vermiş olduğu imtiyazlar önceden tek taraflı iken (İnalçık, 2012: 317), 18. yüzyılın ikinci yarısında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması bu durum değişmişti. Rusya'ya ve batılı devletlere Tuna'da, Boğazlar'da ve Karadeniz'de seyrüsefer izni verilmiş kara ve deniz yolu ile Osmanlı topraklarına gelen tüccarların her birinin ayrıcalıklı ülke konumu kabul edilmişti. Etkiler sadece iktisadi değil aynı zamanda politiktir de. Rus Çarı bu anlaşma ile istediği yerde konsolosluk açma hakkını elde ederek siyasi bir baskı unsuru da elde etmişti (İnalçık, 2000: 250). Buna ek olarak aynı dönemde Habsburguların uygulamış olduğu merkantilist politikalar Osmanlı'nın ihracat malları içerisinde hammadde ağırlığını arttırmakta ve devletin uluslararası ticaretine zarar vermekteydi (Mcgowan, 2004: 819).

1780'li yıllarda Avrupalıların Osmanlılar üzerindeki ticari üstünlükleri belirgindi. Cezayir, Tunus, Trablusgarp ile ilişkileri tekellerine almışlardı. Osmanlı için oldukça önemli olan iki şehirden birisi olan İzmir ticaretinin %78'i ve Selanik ile olan ticaretin %69'u Avrupalılar ile gerçekleştirilmekteydi. 1785 senesinde ise Avrupalılar Osmanlı iç ticaretinin üçte ikisini de ellerinde tutmaktaydılar (Panzac, 1989: 180-182). Yüzyılın sonlarına doğru yabancı tüccarlar hammaddeleri daha ucuza temin edebilmek ve araçları devreden çıkartmak için malları yerinde almaya başladılar (Kütükoğlu, 1996: 264).

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde dünya ticaretindeki rekabetin dışında kalmış görüntüsü çiziyordu. Nitekim yüzyılın ilk yarısında İngilizler ile imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile kapitülasyonlar süresiz teyit edilmekte, ithalatta alınacak vergi %3 ile sınırlı kalmakta, ihracatta ise %9 gümrük vergisi uygulanmasına karar verilmekteydi (İnalçık, 2000: 251). Bu anlaşma ile limana gelen maldan karadan iskeleye geçiş için %9,

iskeleden gemiye aktarılması için ise %3'lük bir vergi daha eklenerek toplamda %12'lik bir vergi kesintisi yapılmaktaydı. 1862 sonrası gümrük vergileri %8'e düşürülmüş, 1866 yılında ise rayiç fiyattan %10 indirim yapıldıktan sonra vergilendirilmeye gidilmişti (Kütükoğlu, 2018: 376).

4. BİR OSMANLI SANCAĞI: SİLİSTRE

Silistre'nin içinde bulunduğu Balkan Yarımadası, dağlık coğrafi özelliği ile dikkat çekmektedir. Balkan yarımadasında nehirleri, verimli toprakları ve yerleşkeleri ile dört ana dağ sırası bulunmaktadır; bunlardan ilki Alp Dağları'nın devamı olan Dinar Silsilesi, Adriyatik Denizi'nin paralelinden güneye inmekte ve Pindus adı ile Mora yarımadası üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktadır. İkinci dağ sırası ise Karpatlar'dır. Romanya'nın kuzeyinden başlayan bu dağ sırası Güneye kadar tüm ülkeyi kat eder. Tuna'ya 150 km kala batıya döner ve 600 km sonra Demirkapı bölgesinde güneydoğuya doğru kıvrılır. Üçüncü dağ silsilesi ise Bulgaristan'ı doğu-batı ekseninde ikiye bölen Balkan Dağları olarak bilinen dağ sırasındır. Dördüncü dağ sırasını Rodoplar oluşturmaktadır. Bu dağlar, Balkanların batısından güneyine indikten sonra doğuya doğru kıvrılarak Türkiye sınırları içerisinde Karadeniz'e kadar uzanmaktadır (Karpat, 1992: 25).

Balkan coğrafyasının bu özellikleri içinde Silistre, Bulgaristan topraklarının Kuzeydoğusunda, Rusçuk'un güneyinde, Tuna Nehri'nin kenarında, yaklaşık olarak 17.159 kilometrekarelik bir alan içerisinde yer almaktadır. Komşuları arasında Rusçuk, Bükreş, Köstence, Dobriç, Varna ve Şumnu şehirleri bulunmaktadır. Şehir tarih boyunca farklı isimlerle zikredilmiştir. Bugün itibarıyla şehirde Hristiyan nüfus çoğunluktadır. Şehir Tuna'nın kıyısında olmasından dolayı güvenliğin ve kontrolün sağlanması için küçük taş bir kale ile korunmakta (İnciciyan ve Andreasyan, 1974, 115) ve geçimini ticari faaliyetlere ek balıkçılık ile sürdürmektedir.

Silistre'nin tarihi bir Roma lejyonu olan XI. Claudia'nın bölgeye yerleşmesi ve 161-168 tarihleri arasında devlet yapan Marcus Aurelius'un yerleşkeyi şehir ilan etmesi ile başlamıştır. 5. yüzyılda Hunların işgal faaliyetlerinden sonra yerleşke Vizigotlar tarafından ele geçirilmiş ve tamamen yok edilmiştir. 6. yüzyılda Bizanslıların bölgeye hâkim olması ile surların temellerinden şehir yeniden yapılandırılmaya çalışılsa da Avar ve Slav saldırıları ile tekrar yıkılmıştır. Bu dönemde Durostarum olarak anılan yerleşkenin ismi zamanla Drastar'a dönüşmüştür. (Kiel, 2009: 202-203).

11. yüzyıla gelindiğinde şehir, Peçenekler ve Uzlar tarafından ele geçirilse de yüzyılın ikinci yarısında Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos bölgede otoritesini güçlendirmiştir. 1388 senesinde Osmanlıların bölgedeki etkinliği ile birlikte Çandarlı Ali Paşa komutasında Silistre fethedilmiş ve Mihailoğlu Firuz Bey Silistre'nin ilk sancak beyi olarak yerleştirilmiştir. Zaman içerisinde şehir el değiştirse de II. Mehmet'in Eflak seferi için Silistre'yi üs olarak kullanması bölgede istikrarın kurulmasına yardımcı olmuştur (Kiel, 2009: 203).

Tarihler net olarak bilinmese de 16. yüzyılın sonlarında Silistre hala sancak pozisyonundadır. 17. yüzyılda ise Rumeli Beylerbeyliğine bağlı 24 sancaktan birisidir ve paşa sancağı olarak Akkırman görev yapmaktadır. 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Rusların baskıları sonucunda bu bölgedeki sekiz sancaktan Özi eyaleti tesis edilerek Silistre bu eyaletin beylerbeyliği konumuna yükseltilmiştir (Cebeci, 1988: 453-454).

17. yüzyılın başlarından sonra müstakil bir eyalet olduğu anlaşılan Özi Eyaleti'nin sancak bazındaki idari taksimatı ile ilgili düzenli bilgiler, 1630-1647 yıllarına ait kayıtların işlendiği sancak tevcih defterlerinde bulunmaktadır. Buradaki bilgilere göre Özi Eyaleti'nin paşa sancağı Silistre'dir. Eyalete bağlı sancaklar ise Niğbolu, Çirmen, Vidin, Kırk Kilise ve Vize'dir.

Bu altı sancak Özi Eyaleti'nin değişmeyen sancaklarıdır. Ancak paşaların Silistre'de oturduğu zamanlarda Özi'nin ayrı bir sancak kabul edildiği ve sancakbeyi atamasının yapıldığı da görülmektedir. Başka bir ifade ile eyaleti yöneten paşalar Silistre'de oturduklarında Özi bir sancak, Özi'de oturduklarında ise Silistre bir sancak olarak kabul edilmektedir (Kılıç, 2017: 38).

Tanzimat sonrasında idari birimlerde eyaletlerin yerini valiliklerin alması ile Silistre, Kuzeydoğu Bulgaristan ve Dobruca'yı içine alan bir vilayet haline getirilmiştir. 1863 yılında ise Silistre, Niğbolu ve Niş vilayetleri birleştirilerek merkezi Rusçuk olmak üzere Tuna vilayeti kurulmuş ve Silistre bir kaza konumuna gelmiştir (Cebeci, 1988: 454). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Silistre Rusların eline geçmiş ve 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşmasıyla Bulgaristan'a bırakılmış, II. Balkan Savaşı'ndan sonra bir ara Romanya toprakları içinde kalsa da 1940 yılında tekrar Bulgaristan verilmiştir (Kiel, 2009: 204).

5. SİLİSTRE GÜMRÜĞÜ EKONOMİK ANALİZİ: 1788-1792

1788-1792 yılları arasında Silistre Gümrüğü kayıtlarına göre incelenmesi gereken ilk husus ticareti gerçekleştiren tüccarların isimlerinin analiz edilmesidir. Bu İsimler üzerinden Silistre ticaretinde hangi ulusların veya hangi dine mensup tüccarların etkin olduğu tahmin edilebilmektedir. İncelenen ikinci husus gümrüğe gelen mallar ve miktarlarıdır. Böylece Silistre'nin ve Osmanlı Balkanlar'ın da bulunan Osmanlı sancaklarının tüketim eğilimlerine ışık tutacak bir örnek oluşturmak mümkün görünmektedir. Gümrük kayıtlarından elde edilmesi ve bir analize imkân sağlaması mümkün olan üçüncü bilgi ise vergiler üzerinde toplanmaktadır.

5.1. Tüccarların Analizi

Silistre Gümrüğü'nün kayıtları incelendiği zaman gümrüğe ticari mal getiren tüccarların ilk sırada Müslüman, ikinci sırada zimmi ve üçüncü sırada gayrimüslim olarak üç grupta toplandığı görülmektedir. Gümrük kayıtlarında, gelen tüccarların isimleri tekrara tabiidir. Bu tekrarın farklı kişiler dâhilinde olduğunu düşünmek mümkün olsa da Silistre'nin büyüklüğü ve ticari arka alanı göz önünde bulundurulduğunda isim tekrarı benzer kişilere isabet ediyor olmalıdır.

Tablo 1: Tüccar İsimlerinin Dağılımları

	Müslüman Reaya İsimleri	%	Zimmi Reaya İsimleri	%	Gayri Müslim İsimleri	%	TOPLAM	%
Tüccar İsimlerinin Dağılımı (a)	1.171	78,22	223	14,89	103	6,88	1.497	100
Tekrara Konu Olan İsim Sayısı	151	77,43	28	14,35	16	8,20	195	100
İsimlerin Kaç Kez Tekrar Edildiği (b)	633	76,08	151	18,14	48	5,76	832	100
İsimlerin İlk Kullanım Sayısı (a-b)*	538	80,90	72	10,82	55	8,27	665	100

Kaynak: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657; 22661; 22665; 22659.

* Tekrar eden isimlerin aynı tüccarlar olduğu varsayımına dayalı olarak hesaplanmıştır.

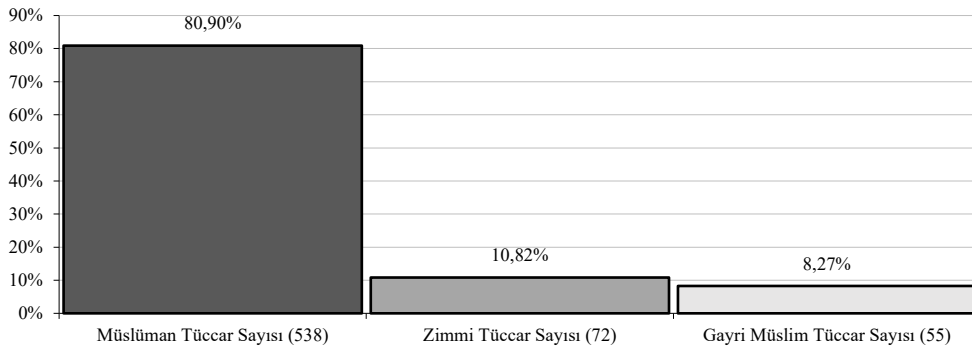
Tablo 1'de 1788-1792 dönemindeki dört yıllık süre boyunca toplam 1.479 tüccarın Silistre Gümrüğü'ne ticaret malı getirdikleri ve isimlerinin kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Bu isimlerin 1.171 adedi Müslüman, 223 adedi zimmi ve 103 adedi gayrimüslimdir.³ Ancak

³ Zimmi, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler için kullanılan bir kavramdır. Osmanlılar bunları kendi tebaasından olmayan gayrimüslimlerden ayırmak için zimmi olarak isimlendirmişlerdir. Kelime zimmetli anlamındadır.

isimlerin tekrar etmesi verilerden hareketle tutarlı bir analizi mümkün kılmamakta; bu nedenle de, tekrar eden isimlerin aynı tüccarlar olduğu varsayımından hareketle tüccar isimlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

1.171 adet Müslüman tüccar isminden 151 adet tüccar ismi 633 kez tekrara konu olmaktadır. 538 isim ise tekrar edilmeden bir kez kayda konu olmuştur. Şu durumda 1.171 isimden 633 kez tekrar edilen isim çıkarıldığı zaman dört yıllık süreçte Müslüman olan tüccarlar 538 olmaktadır. Aynı hesaplamalar Zimmi reaya isimleri bağlamında yapıldığı zaman 72 tüccarın, gayrimüslim isimler üzerinde yapıldığı zaman ise bu sayının 55 olduğu tespit edilmektedir. Şu durumda Silistre gümrüğüne mal getiren tüccar isimlerinden hareketle, tekrar eden isimlerin aynı tüccarlar olduğu varsayımı altında, dört yıllık süre boyunca toplamda 665 tüccarın Silistre Gümrüğü'ne mal getirdiğini söylemek gerekmektedir.

Grafik 1: Tüccarların Dinlerine Göre Dağılımı (%)

Müslüman tüccarlar, toplam tüccar sayısının %80,90'ına (538 kişi); zimmi reaya tüccarların %10,82'sine (72 kişi) ve gayrimüslim tüccarların ise %8,27'sini (55 kişi) oluşturmaktadır. Bu rakamlar bize Silistre ticaretinde Müslüman tüccarların üstünlükleri olduğunu göstermektedir. Duruma Osmanlı reayası üzerinden (Müslümanlar+Zimmiler) bakıldığında ise bu üstünlük daha da pekişmektedir. Silistre ticaretinde rol alan Osmanlı tebaası olan tüccarların toplam içindeki payı %91,72'ye (610 kişi) ulaşmakta, gayrimüslimlerin bu ticaret içindeki payı ise yalnızca 55 kişi ile %8,27 olmaktadır.

Bu oranlardan Osmanlı reayasının Silistre ticaretinde en azından tüccarların sayısı bağlamında bakıldığında etkin olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak gayrimüslim tüccarların daha az etkin olması Silistre ticaretinin uluslararası ticarete açılmamasından kaynaklı olarak düşünülebilir.

5.2. Malların Analizi

1788-1792 döneminde Silistre Gümrüğü'ne getirilen ticari malları nitelik itibarıyla analize tabi tutulduğunda *gıda malları, deri ve deri ürünleri, canlı hayvan, manifatura ve tuhafiyeye, mevsucat, hammadde ve kimya ürünleri* ile *diğer ürünler* olarak yedi ana grup ortaya çıkmaktadır. Gümrük kayıtlarında bu malların cinsi, gümrüğe ne sıklıkla geldikleri, malların miktarları ve alınan vergilerin pare ve kuruş cinsinden değerleri gösterilmektedir. Ancak bazı durumlarda gümrük emini farklı çeşitteki malların tamamına bir vergi miktarı belirlediği için alınan verginin mallar için oranı bilinemediğinden toplam vergi miktarı mal sayısına bölünmüştür.

Tablo 2 hangi grup malların kaç kez ticarete konu olduğunu ve bu mal gruplarından gümrüğün elde ettiği vergi miktarlarını göstermektedir. Silistre Gümrüğü'ne gelen 228 çeşit mal vardır. Bu malların 70'i (%30,70) gıda mallarından; 51'i (%22,37) manifatura ve tuhafiyeye mallarından; 27 adedi (%11,84) deri ve deri ürünlerinden; 25 adedi (%10,96) hammadde ve

kimya mallarından; 16 adedi (%7,02) mensucat ürünlerinden; 14 adedi (%6,14) canlı hayvan ürünlerinden ve 25 adedi ise (%10,96) bu gruplardan birisine dâhil olmayan diğer ürünlerden oluştuğu görülmektedir.

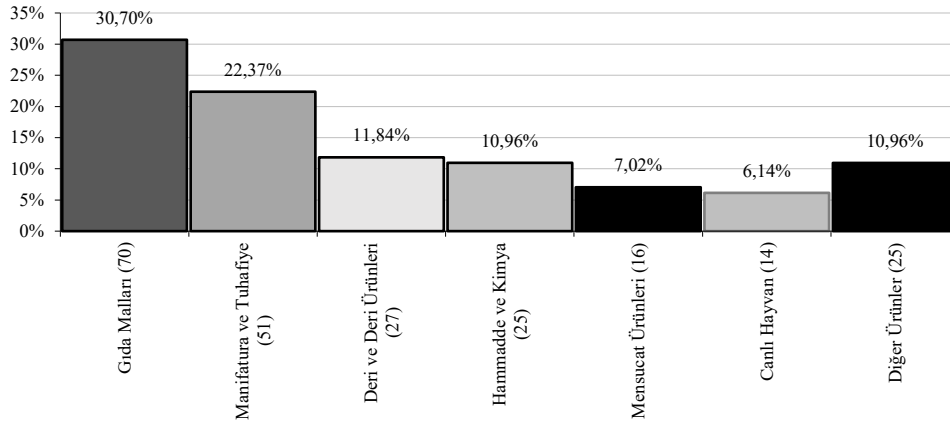
Tablo 2: Silistre Ticaretine Tabi Olan Malların Gruplar İtibariyle Analizi

Mal Grupları	Mal Sayısı	%	Geliş Sayısı	%	Pare	Kuruş (Pare/40)
Gıda Malları	70	30,70	1.008	44,19	254.829,97	6.372,71
Deri ve Deri Ürünleri	27	11,84	132	5,78	45.815,66	1.145,69
Canlı Hayvan	14	6,14	187	8,19	57.237,80	1.431,02
Manifatura ve Tuhafiye Malları	51	22,37	212	9,29	37.768,96	944,41
Mensucat Ürünleri	16	7,02	296	12,97	39.582,66	989,97
Hammadde ve Kimya	25	10,96	140	6,13	25.913,87	648,09
Diğer Ürünler	25	10,96	306	13,41	34.003,64	850,75
<i>TOPLAM</i>	<i>228</i>	<i>100</i>	<i>2.281</i>	<i>100</i>	<i>495.152,56</i>	<i>12.382,64</i>

Kaynak: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657; 22661; 22665; 22659.

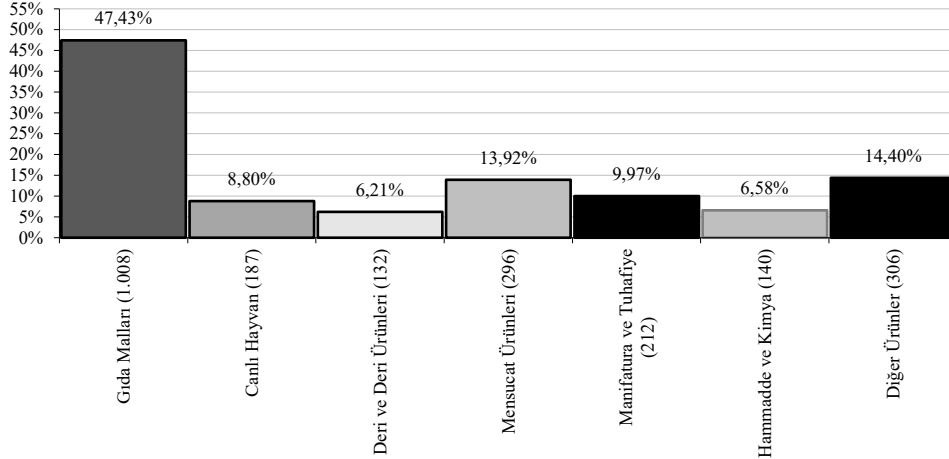
Söz konusu 228 malın gümrüğe geliş sıklıkları toplandığında ise bu malların 2.228 kez gümrükteki ticarete konu olduğudur. Örneğin 70 çeşit gıda malı birçok defa gümrüğe gelerek 1.008 (%44,19) kez ticarete konu olmuştur. 51 çeşit manifatura ve tuhafiye malı 212 kez (%9,29); 16 çeşit mensucat ürünü 296 kez (%12,97) ve 14 çeşit canlı hayvan 187 kez (%8,19) ticarete konu olmuştur. Bu rakamlardan Silistre'nin tüketime endeksli bir sancak olduğu, sanayi ve manufaktur üretim açısından fazla bir etkinliğinin olmadığı ve Silistre'nin uluslararası ticarete dâhil olmadığını söylemek mümkündür. Tablo 2'de yer alan veriler Grafik 2'de de gösterilmektedir.

Grafik 2: Malların Gruplar İtibariyle Dağılımı

Grafik 3'te mal gruplarına göre bu grupların kaç kez ticarete konu olduğu ve bunların toplam içindeki yüzdelerinin neler olduğu gösterilmektedir. Bu gruplar içinde gıda mallarının neredeyse bütün malların %50'sini oluşturduğu dikkati çekmektedir.

Grafik 3: Mal Gruplarına Göre Malların Kaç Kez Ticarete Konu Oldukları

Gıda mallarının diğer mallar içinde büyük bir üstünlüğünün bulunması Silistre'nin bir sancak merkezi olması itibariyle gıda malları tüketiminde çevresindeki bölgelere bağımlı olduğu, ancak manifaktür malların üretiminde ancak kendi ihtiyacını karşılayabildiğini göstermektedir. Bu sonuç, Silistre'ye getirilen gıda dışındaki malların toplam mallar içindeki ağırlıklarından da anlaşılmaktadır. Ticarete konu olan mallar grupları itibariyle değil de bağımsız olarak incelendiği zaman bu ticarete konu olan 228 çeşit mal Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Ticarete En Çok Konu Olan Mallar

Malların Cinsi	Malın Gümrüğü Kaç Kez Geldiği	%	Maldan Tahsil Edilen Vergi (Pare)	Maldan Tahsil Edilen Vergi Kuruş (Pare/40)	%	Bütün Mallar İçindeki Yüzdesi
Revgan (yağ)	83	6,57	58.533	1.463,59	16,66	11,82
Sürek Hayvanı (Türk Yakası Dâhil)	125	9,89	51.958,8	1.298,77	14,78	10,49
Asel (bal)	66	5,22	35.800,66	894,99	10,19	7,23
Cild-i Bakar (inek derisi)	41	3,24	28.601	715,05	8,14	5,77
Aba	37	2,93	20.976	524,45	5,97	4,24
Pirinç	98	7,75	19.672,70	492	5,60	3,97
Dakik (un)	98	7,75	17.803,33	445,19	5,07	3,60
Tuzlu Balık	40	3,16	13.740	343,50	3,91	2,77
Elma	49	3,88	12.055	301,43	3,43	2,43
Ayakkabı	49	3,88	11.708,16	292,68	3,33	2,36
Kahve	44	3,48	10.235	255,90	2,91	2,07
Fasulye	34	2,69	10.023,99	250,60	2,85	2,02
Penayir (peynir)	64	5,06	8.792,66	219,85	2,50	1,78
Pastırma	32	2,53	7.985	199,65	2,27	1,61
Katran	22	1,74	7.108	177,75	2,02	1,44
Hurda-i Kenar (ipek hurdası)	193	15,27	6.750	168,99	1,92	1,36
Erzen	51	4,03	6.325	158,13	1,80	1,28
İzmir	44	3,48	6.390,15	160,09	1,82	1,29
Bakkaliye	8	0,63	6.288	157,25	1,79	1,27
Soğan	37	2,93	5.355,80	134,06	1,53	1,08
Cuval ve Hurda-i Kenar	49	3,88	5.311	132,92	1,51	1,07
GENEL TOPLAM	1.264	100	351.413	8.786,84	100	70,95

Kaynak: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657; 22661; 22665; 22659.

Tablo 2'nin ve tablo 3'ün incelenmesi, 1788-1792 yılları arasında Silistre Gümrüğü'nde 228 çeşit malın 2.281 kez ticarete konu olmuş olmasına ek olarak bu 228 çeşit maldan sadece 21 adedinin 1.264 kez ticarete dâhil olarak büyük bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle 228 çeşit malın sadece 21 adedinin toplam ticari faaliyetin neredeyse yarısını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Silistre Gümrüğü'ne bıraktıkları vergi gelirleri açısından bakıldığında bu üstünlüğün daha da arttığı tespit edilmektedir. Dört yılda Silistre Gümrüğü'nde tahsil edilen toplam 12.382,64 kuruşluk vergi gelirinin 8.786,84 (%70,95) kuruşu yine bu 21 mal üzerinden tahsil edildiği ve toplam gelirin neredeyse dörtte üçünün bu mallar üzerinden elde edilmiştir. Bu mallara bakıldığı zaman, gıda mallarının ağırlığa sahip olduğu görülmektedir

5.3. Vergi Gelirleri Açısından Analiz

Her ne kadar gümrüğe getirilen mallar ticari yapı hakkında bilgi verse de; Silistre'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısı içindeki pozisyonunu anlamak için mallardan tahsil edilen vergilerin analizinin yapılması gerekmektedir. Silistre Gümrüğü'ne gelen her bir mal teker teker kendi grupları içinde, pare cinsinden alınan vergileri kuruşa çevirerek toplam içindeki yüzdeleri bulunmuştur. Buna göre mallardan alınan vergilerin neredeyse tamamının toplam içindeki yüzde oranlarının %1 ile %5 arasında değiştiği görülmektedir. Asel (%7,23), revgan (%11,82) ve süreğ hayvanı (%9,89) gibi malların bu aralığı aştığı görülmektedir.

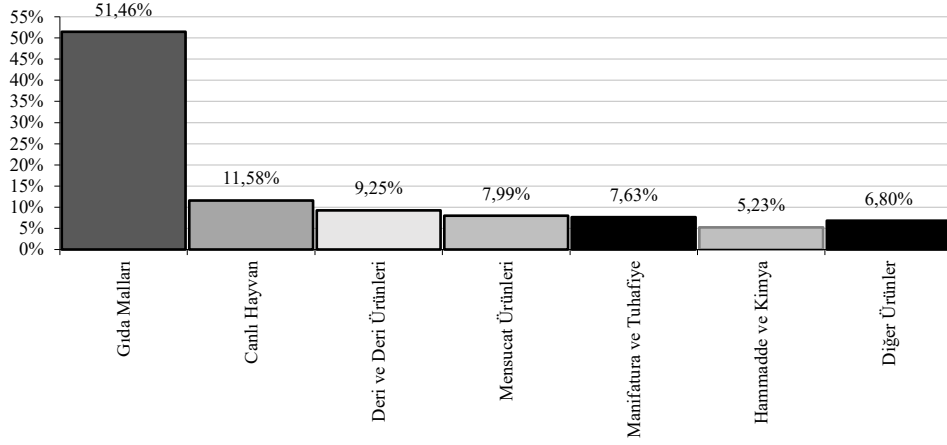
Tablo 4: Toplam Vergi Gelirlerinin Mal Grupları İtibariyle Dağılımı

MAL GRUPLARI	Mal Çeşitleri Sayısı	%	Vergi (Pare)	Vergi (Kuruş) (Pare/40)	Yüzde
Gıda Malları	70	30,70	254.829,97	6.372,71	51,46
Canlı Hayvan	14	6,14	57.237,80	1.431,02	11,58
Deri ve Deri Ürünleri	27	11,84	45.815,66	1.145,69	9,25
Mensucat Ürünleri	16	7,01	39.582,66	989,97	7,99
Manifatura ve Tuhafiye Malları	51	22,36	37.768,96	944,41	7,63
Hammadde ve Kimya Ürünleri	25	10,96	25.913,87	648,09	5,23
Diğer Ürünler	25	10,96	34.003,64	850,75	6,80
<i>TOPLAM</i>	<i>228</i>	<i>100</i>	<i>495.152,56</i>	<i>12.382,64</i>	<i>100</i>

Kaynak: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657; 22661; 22665; 22659.

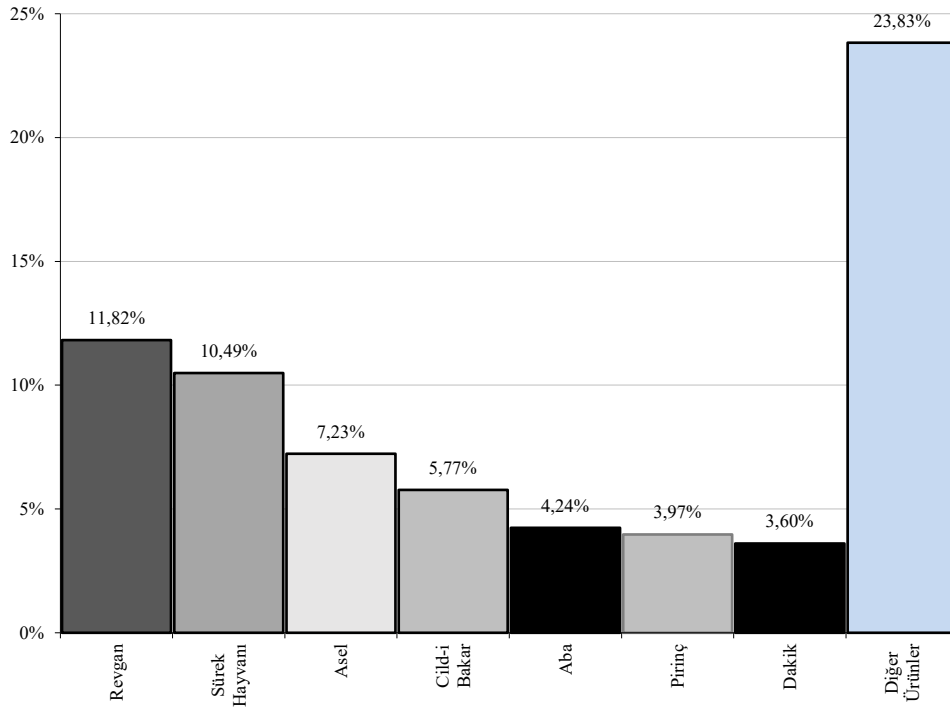
Silistre Gümrüğü'ne 1788-1792 arasındaki dört yıl boyunca gelen mal çeşidi 228'dir. 228 çeşit malın 70'inin (%30,70) gıda mallarının; 51 adedinin (%22,37) manifatura ve tuhafiye mallarından; 27 adedinin (%11,84) deri ve deri ürünlerinden; 25'nin (%10,96) hammadde ve kimya ürünlerinden; 14 adedinin (%6,14) canlı hayvandan ve 25 adedinin (%10,96) diğer ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Ancak bu sıralama mallardan tahsil edilen vergiler söz konusu olduğunda değişikliğe uğramaktadır. Tablo 4, Silistre Gümrüğü'nde tahsil edilen 495.152,56 parelik (12.382,64 kuruş) toplam vergi içinde en yüksek payın 254.829,97 pare (6.372,71 kuruş) ile gıda mallarına ait olduğunu göstermektedir. Bu miktar vergi gelirlerinin %51,46'sıdır. Vergi ödeme açısından gıda mallarını %11,58'lik payla canlı hayvanların; %9,25'lik payla deri ve deri ürünlerinin; %7,99'luk payla mensucat ürünlerinin; %7,63'lük payla manifatura ve tuhafiye mallarının; %5,23'lük payla hammadde ve kimya ürünlerinin ve %6,80'lik bir payla diğer ürünleri takip etmektedir.

Grafik 4: Mal Gruplarına Göre Toplam Verginin Dağılımı, (%)

Bu duruma göre vurgulanması gereken husus, Silistre Gümrüğü'nde dört yıl boyunca tahsil edilen ve Osmanlı merkezi hazinesinin gelirlerinin küçük bir parçasını temsil eden vergi gelirlerinin yaklaşık olarak %93'ünün yalnızca altı grup mal tarafından ödenmiş olduğudur. Söz konusu bu altı mal dışında kalan malların ise ağırlıklarının son derece az olduğunu ve gümrüğe gelen malların analiz edilmesinde önemlerinin küçük olduğunu belirtmek gerekir.

Grafik 5: Ençok Vergi Bırakan Yedi Mal (%)

Vergi gelirleri açısından yapılması gereken bir diğer inceleme tüccarların dini mensubiyetlerine göre gümrüğe ödemiş oldukları vergilerdir. Tüccarların %80,90'nın Müslüman olması doğal olarak en çok vergiyi Müslüman tüccarların ödemesine neden olmuştur. Tablo 5'e göre tahsil edilen toplam verginin %68,15'ini Müslüman, % 14,34'ünü Zımmi ve % 17,49'unu ise Gayrimüslim tüccarlar ödemişlerdir. Elde edilen bu veriler tüccar sayıları ile doğru orantılıdır.

Tablo 5: Dinlere Göre Verginin Dağılımı

Mal Getiren Tüccarların Dini	Ödedikleri Vergi	%
Müslüman	7.229	68,15
Zımmi	1.522	14,34
Gayrimüslim	1.856,6	17,49
<i>TOPLAM*</i>	<i>10.607</i>	<i>100</i>

Kaynak: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657; 22661; 22665; 22659.

*Bu tablodaki toplamın genel vergi toplamından küçük çıkmasının nedeni, getiren tüccar belirtilmeyen rubu mahi veya çuval parası gibi malların buraya dâhil edilmemiş olmasındandır.

5.4. Gelir Gider Dengesinin Analizi

1788-1792 yılları arasında Silistre Gümrüğü'nün gelir ve gider dengesi, dört yıl boyunca gümrük kâtiplerinin tuttuğu kayıtlardan ve bu kayıtların İstanbul'da kontrol edilerek bazı hatalarının düzeltilmesi ile (zira kayıtlarda bazı toplama yanlışlarının sehv zammı olarak merkez tarafından düzeltildiği görülmektedir) yeniden sadeleştirilerek oluşturulan tablolardan elde edilmiştir. Silistre Gümrüğü'nün söz konusu dönemdeki gelir gider dengesi gümrük defterlerinin transkripsiyonlarından ve defterlerin sonuna eklenen ve defterin tutulduğu yılın özetini içeren tabloların derlenmesi ile Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Silistre Gümrüğü'nün Gelir Gider Dengesi

Defter No. ve Hicri / Miladi Dönemi	Miladi Yıllar	Gümrük Gelirleri (a)	Diğer Gelirler (Maktuat) (b)	Gümrüğün Toplam Masrafları (c)	DENGE (a+b-c)
D. BMK. SLM. d. 22657 (01 Muharrem 1203 / 30 Zilhicce 1203)	1788-1789	3.806	1.447	1.738	+3.515
D. BMK. SLM. d. 22661 (01 Muharrem 1204 / 30 Zilhicce 1204)	1789-1790	3.924	934	1.832,5	+3.025,5
D. BMK. SLM. d. 22665 (01 Muharrem 1205 / 30 Zilhicce 1205)	1790-1791	3.968,5	1.301	2.073	+3.196,5
D. BMK. SLM. d. 22659 (01 Muharrem 1206 / 30 Zilhicce 1206)	1791-1792	3.147,5	5.004,5	1.919,5	+6.232,5
<i>TOPLAM</i>		<i>14.846</i>	<i>8.687</i>	<i>7.563</i>	<i>+15.970</i>

Tablo 6'ya göre 1788-1792 yılları arasında, Silistre Gümrüğü'nün gelirlerinin giderlerinden fazla olduğu görülmektedir. Üstelik dört yıllık süre boyunca gümrüğün mali dengesi sürekli pozitif kapanmış ve ikinci yıl yani 1789-1790'da gelirleri bir önceki yıla göre biraz azalış göstermesine rağmen yeniden bir sonraki yıl tekrar artışa geçmiştir. En büyük artış neredeyse gümrük gelir gider dengesinin pozitif yönde ikiye katlandığı 1791-1792 yılında olmuştur. Söz konusu dönemde kuruş bazında değişik miktarlarda fazla veren Silistre Gümrüğü dört yılın sonunda 15.970 kuruş fazla ile kapanmıştır. Ancak Silistre Gümrüğü'nün gelirleri yalnızca gümrüğe gelen mallardan tahsil edilen vergilerden oluşmamaktadır.

Defterlerin sonunda gelir ve gider hesap edilirken, gelirler arasında Boğaz Karyesi Gölü İltizamı akçesi, Hergele Adası İltizamı akçesi, Adagirde mevcut kovandan hâsıl olan oşür, salhane mukataası akçesi ve Rusvat Gümrüğü iradı gibi kayıtlarda gümrüğün gelir kayıtları arasında yer almaktadır. Bundan ötürü Silistre Gümrüğü'nün gelirlerinin sadece gümrüğe gelen mallardan oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Silistre Gümrüğü'nün diğer gelirleri (maktuat) dikkate alınmaksızın sadece gümrüğe gelen mallardan tahsil edilen vergilere bakıldığında, bu vergilerin 1788 yılından 1791'e kadar artış içinde olduğu ancak 1791'den 1792 yılına kadar azalış içinde olduğu dikkate çekmektedir. Sadece gümrüğü gelen mallardan alınan vergilerden gümrüğün toplam masrafları çıkarıldığında ise (a-c) bu gelirlerin bile diğer gelirler olmaksızın gümrüğün masraflarını karşıladığı ve gümrüğün dört yıl sonucunda artı bir gelirle kapandığı görülmektedir.

6. SONUÇ

Devletin ticari hayatı dikkate alındığında Osmanlı yöneticilerinin ticaretin ekonomik açıdan önemine vakıf oldukları ve gereken önemi verdikleri görülmektedir. Yöneticiler provizyonizm ve fiskalizm politikalarına paralel olarak dış ticarete mal ve hizmet arzını maksimum da tutmaya çalışırken iç ticarete ise geçimlik düzeyde duran bir ekonomide, yokluğu problem oluşturabilecek ürünlerin ihracını engelleyerek reyanın ihtiyaçlarını görmesini temin etmişlerdir. Klasik dönemde Batı'ya karşı olan ticari üstünlükleri 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tersine dönmeye başlamıştır. Dış ticaret genellikle kapitülasyon, iç ticaret ise iç gümrük uygulamalarının etkisi altında gelişmiş ancak bu politikalar 19. yüzyılda değişmeye başlamıştır.

Ticaretin bu genel seyri içinde Osmanlı Balkanları da Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış ticaretinde son derece önemli bir yerde bulunmakta, özellikle Tuna Nehri kenarındaki bazı sancaklar, Tuna Nehri'nin sağladığı taşımacılık avantajı ile İstanbul'un iâşesinde ve imalat sektörü için gerekli olan ara mallarının temin edilmesi noktasında öne çıkmaktadır.

Bu doğrultuda incelenen Silistre Sancağı Gümrüğü'nün dört senelik gümrük kayıtlarından bazı önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak ilk olarak bu sonuçların bir genelleme yapmaya imkân vermeyeceğini, bir örnekleme olarak okunması gerektiğini de akılda tutmak gerekir. İkinci olarak elde edilen sonuçların arşiv verilerin sınırlılıkları ile sınırlı olduğu, sorulabilecek bazı sorulara cevap bulmak bağlamında arşiv verilerinin imkân sağlamadığını belirtmek gerekir.

Çalışmadan elde edilen ilk sonuç 1788-1792 yıllarında Silistre Gümrüğü'ne mal getiren Müslüman tüccarların toplam tüccar sayısının %80,90'ına (538 kişi) ulaşarak Silistre ticaretinde üstünlük sahibi olduklarıdır. Müslüman tüccarları Osmanlı tebaası olan (zımmi) tüccarlar izlemektedir. Değerlendirme Osmanlı reayası üzerinden (Müslümanlar + zimmiler) yapıldığında ise bu üstünlük daha da artmakta ve Osmanlı tebaası tüccarların toplam tüccar içindeki payı %91,72'ye (610 kişi) ulaşırken, gayrimüslimlerin ticaret içindeki payı ise %8,27'de (55 kişi) kalmaktadır. Bu durumu Silistre Gümrüğü'nün bir iç gümrük olmasına, Silistre'nin kendine yeter bir sancak konumunda bulunduğu için uluslararası ticarete açılmamış olmasına ve her ne kadar Tuna'da kıyısı olmakla birlikte uluslararası ticareti yönelecek bir limana sahip olmamasına bağlamak gerekir. Buna, Silistre'nin Osmanlı dış ticaretinin yürütüldüğü kara yolları üzerinde bulunmuyor olduğuna da eklemek gerekir.

İkinci sonuç olarak gümrüğe gelen 228 çeşit mal içinde ilk üç malı 70 adet ile (%30,70) gıda; 51 adet ile (%22,37) manifatura ve tuhafiyeye; 27 adet ile (%11,84) deri ve deri ürünlerinin oluşturduğudur. Gümrüğe gelen mal gruplarının bu sıralaması Silistre'nin daha çok tüketim için mal talep ettiğini düşündürtecek niteliktedir.

Tahsil edilen vergi gelirleri elde edilen sonuçlardan ilki gümrüğe gelen mallardan tahakkuk eden toplam 12.382 kuruşluk verginin %51,46'sının (6.372 kuruş) gıda mallarından, %11,58'inin (1.431 kuruş) canlı hayvanlardan ve %9,45'inin (1.145 kuruş) deri ve deri ürünlerinden tahakkuk ettiği tespit edilmiştir. Bu üç mal grubu üzerinden toplam vergilerin %72,49'luk bir oranı gümrüğe ödenmiştir. Mallar bazında bakıldığında gümrüğe gelen 228 malın sadece 21'inin tahakkuk eden toplam verginin %70,95'ine konu olduğu tespit edilmiştir. Bu mallar içinde ise ilk dört sırayı revgan (yağ), sürek hayvanı (canlı hayvan) ve cildi bakar (inek derisi) almaktadır.

Gümrükte tahakkuk eden vergilerin tüccarların dinlerine göre dağılımında ise tüccar sayılarına bağlı olarak yine Müslüman tüccarların üstünlüğü söz konusudur. Müslüman tüccarlar tahakkuk eden toplam verginin %68,157'ini, zımmiler %14,34'ünü ve gayrimüslim tüccar ise %17,49'unu ödemişlerdir. Bu üstünlük ticaretteki tüccarlar içinde Müslümanların üstünlüklerine bağlıdır. Ancak bu üstünlük diğer bulgularda ifade edildiği gibi Silistre ticaretinin bir tür ihtiyaç ticareti olmasına bağlanabilir.

Bu çalışmadan çıkarılan son sonuç; 1788-1792 döneminde Silistre Gümrüğü'nün söz konusu yıllarda gelir ve gider dengesi ile ilgilidir. Gümrüğün gelir ve gider dengesi incelendiğinde gümrüğün söz konusu dört yılın her birisinde fazla ile kapandığı, bir başka deyişle gümrüğün hem mallardan alınan vergilerinin hem de başkaca gelir kaynaklarının toplamının, gümrüğün toplam harcamalarından fazla olduğudur. Gelir gider dengesinde belirtilmesi gereken bir başka husus, gümrüğün diğer gelirleri çıktıktan sonra bile sadece gümrük gelirlerinin dahi gümrüğün giderlerini karşılıyor olduğudur. Bu nedenle Silistre Gümrüğü'nün Osmanlı ekonomisine bir yük getirmeyip aksine katkı sağladığını söylemek doğru olacaktır. Değerlendirmeye alınan yıllar itibarıyla gümrüğün vergi gelirlerinde küçük dalgalanmalar olsa da gelir gider dengesi her zaman fazla olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. BOA. D. BMK. SLM. d. 22657
2. BOA. D. BMK. SLM. d. 22661
3. BOA. D. BMK. SLM. d. 22665
4. BOA. D. BMK. SLM. d. 22659

Basılmış Eserler

1. AKDAĞ, M. (1995). Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453), C. 2, Cem Yayınları, İstanbul.
2. ANDREASYAN, H. D. ve İNCİCİYAN P. L. (1947). "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafya", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, No. 2-3: 11-86.
3. AKYILDIZ, A. (2007), "Para", TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul: 163-166.
4. CEBECİ, A. (1988). "Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597-1598) Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri (No. 561)", Vakıflar Dergisi, C. 20: 453-466.
5. ELİBOL, N. (2005). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler", ESOGU Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, No. 1: 61-76.
6. GENÇ M. (1999). "19. yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler", Divan Dergisi, No. 6: 1-8

7. GENÇ, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
8. GENÇ, M., (2007). "Osmanlılar: İktisadi ve Ticari Yapı", TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul: 525-532.
9. HALAÇOĞLU, Y. (1994). "Derbent", İslam Ansiklopedisi, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 162-164.
10. HEATON, H. (1995). Avrupa İktisat Tarihi, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara.
11. İNALCIK, H. (1995). "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi", Tarih Risaleleri, (Der: M. Özel), İz Yayıncılık, İstanbul: 33-35.
12. İNALCIK, H. (2000). "İmtiyazat", İslam Ansiklopedisi, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 245-252.
13. İNALCIK, H. (2003). "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", Doğu Batı Dergisi, C. 24: 55-82
14. İNALCIK, H. (2010). Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
15. İNALCIK, H. (2012). Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 51. Baskı, İstanbul.
16. KARPAT, K. (1992). "Balkanlar", İslam Ansiklopedisi, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 25-32.
17. KARPAT, K. (2002). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus, (Çev. A. Z. Durukan-K. Durukan), İmge Kitabevi, Ankara.
18. KILIÇ, O. (2017). "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi / Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, C. 23: 29-82.
19. KİEL, M. (2009). "Silistre", İslam Ansiklopedisi, C. 37, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 202-209.
20. KOCAKAPLAN, S. Ç. (2017). 18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
21. KÜÇÜKKALAY, A. M. (2001). Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti, Çizgi Yayınları, Konya.
22. KÜTÜKOĞLU, M. (1996). "Osmanlılarda Gümrük", İslam Ansiklopedisi, C. 14, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 263-268.
23. KÜTÜKOĞLU, M. (2018). Osmanlı'nın Sosyo-kültürel ve İktisadi Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
24. MANTRAN, R. (1987). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Değişmesi", (Çev. Zeki Arıkan), Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 3, No. 1: 159-175.
25. MANTRAN, R. (1995). "Osmanlı İmparatorluğu ve 16 ve 17. Yüzyıllardaki Asya Ticareti", 16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara: 125-136.

26. McGOWAN, B (2004). "Ayanlar Çağı 1699-1812", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, (Ed. H. İnalcık-D. Quataert), (Çev. Ayşe Berktaş), C. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul: 761-867.
27. PAMUK, Ş. (1988). 100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914, Gerçek Yayınları, İstanbul.
28. PAMUK, Ş., (1999), Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
29. PANZAC, D. (1989). "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 4: 173-192.
30. QUATAERT, D. (1992). "Main Problems of the Economy During the Tanzimat Period", 150. Yılında Tanzimat, (Yay. İ. Hakkı DURSUN), TTK. Yayınları: 211-218
31. TABAKOĞLU, A. (2009). Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
32. TOPRAK, Z. (1982). Türkiye'de Milli İktisat, Yurt Yayınları, Ankara.
33. YALÇIN, A. (1979). Türkiye İktisat Tarihi Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

EK: BOA. D. BMK. SLM. d. 22657 nolu arşiv defterinin ilk ve son sayfası

